

Nacionalització i regionalisme en els orígens de la Catalunya contemporània: a propòsit de la lectura de Joan-Lluís Marfany

Nationalization and regionalism at the origins of contemporary Catalonia: about the reading of Joan-Lluís Marfany

per Joan Fuster Sobrepere*

Universitat Oberta de Catalunya

RESUM:

Aquest article examina, i en alguns aspectes discuteix, l'aportació del llibre de Josep Lluís Marfany a *Nacionalisme espanyol i catalanitat. Cap a una revisió de la Renaixença*. Hi destaca els dos aspectes més importants del treball: la descripció del procés de nacionalització espanyola a Catalunya, protagonitzat per la burgesia local de cara a la constitució d'una nació espanyola i un mercat nacional, que en mostra el caràcter endogen; i, en segon lloc, el naixement, a través d'aquesta mateixa burgesia a mitjan segle XIX, d'un regionalisme de base econòmica, que desmenteix la idea que aquest procés va ser la base del renaixement de la llengua, la cultura i la nació catalanes anomenada *Renaixença*.

PARAULES CLAU:

Nacionalisme, cultura nacional, mercat, burgesia, regionalisme, diglòssia, Renaixença.

ABSTRACT:

This article examines the contribution of Josep Lluís Marfany's book *Nacionalisme espanyol i catalanitat. Cap a una revisió de la Renaixença*, and questions some aspects. It highlights the two most important aspects of the work: its description of the process of Spanish nationalization in Catalonia carried out by the local bourgeoisie with the aim to constitute a Spanish nation and a national market, showing its endogenous character; and the birth of an economically based regionalism, fostered by the same bourgeoisie at mid-nineteenth century, denying the idea that this process was the base of the renaissance of language, culture and the Catalan nation called *Renaixença*.

KEY WORDS:

Nationalism, national culture, market, bourgeoisie, regionalism, diglossia, *Renaixença*.

Algun crític ha escrit que ens trobem davant del llibre¹ més important sobre el vuit-cents català des de la publicació de *La fi de l'antic règim i la industrialització*,

* J. FUSTER SOBREPÈRE. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1061-0844>

1. J. L. MARFANY, *Nacionalisme espanyol i catalanitat. Cap a una revisió de la Renaixença*, Barcelona, Edicions 62, 2017.

de Josep Fontana, a l'any 1988.² Menys enfaticament, potser, hem de començar per afirmar que efectivament estem davant d'un llibre important que ha de marcar decisivament el debat sobre l'anomenada *Renaixença*, però també, i sobretot, la visió dominant que tenim de l'accés de Catalunya a la contemporaneïtat i del complex procés de construcció de les identitats nacionals modernes al nostre país. Un llibre que s'inscriu en la línia iniciada als anys vuitanta de revisió de la visió tradicional sobre la *Renaixença*, bastida per la historiografia romàntica i esdevinguda cànon, i en què les obres precedents del mateix Marfany ja són transcendents, tant com les de Rosich o Fradera.³

Cal situar-la, per entendre l'empresa, en relació amb els llibres precedents de l'autor: *La llengua maltractada*, i *Llengua, nació i diglòssia*, molt específicament, però també, si obrim el focus més enllà de llengua i literatura del vuit-cents, *La cultura del catalanisme*.⁴ En aquests textos trobem la impugnació dels conceptes de *decadència* i *Renaixença*, una metàfora biològica que es refereix a la llengua, la literatura i la nació catalanes, que des dels anys vuitanta un estol d'investigadors ha posat rigorosament en crisi. La idea de Marfany, que va presentar en aquests textos i repeteix al llibre que ens ocupa, és que la *Renaixença* i els actors que hi van participar no van representar un intent de superar la diglòssia i restaurar el paper del català i la literatura catalana com a pas previ al restabliment de la nació –seguint el famós esquema de Hroch,⁵ sinó ben al contrari, va ser als anys de l'anomenada *Renaixença* que es va produir el moment àlgid d'instauració de la diglòssia, es va difondre el nacionalisme espanyol i es va forçar el català a conrear uns gèneres plebeus que, quan la lògica política va canviar (després del seixenni), van produir un procés de restauració de la llengua que va acompanyar el naixement d'un moviment nacionalista. És a dir, de *renaixença* literària i lingüística, i d'arrencada d'un moviment nacionalista n'hi va haver, però per altres camins i amb altres protagonistes que no van ser els homes de l'anomenada *Renaixença*, segons el patró interpretatiu establert pels mateixos renaixentistes i repetit pel cànon historiogràfic dominant. Una idea, la d'unes *renaixences* posteriors i amb altres protagonistes, que Marfany i Fontana⁶ han defensat obertament i a contracorrent des de fa anys.

2. J. FONTANA, *La fi de l'Antic Règim a la industrialització (1787-1868)*, vol. V, de P. VILAR (dir.) *Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1988.

3. A. ROSICH, «Decadència i Renaixença: una visió programàtica de la literatura catalana. La literatura del XVI i el XVII vista des de la Renaixença», dins *Actes del Col·loqui Internacional sobre Renaixença (1984)*, Barcelona, Curial, 1995, II, 33-50; J. M. FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida. Patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1868)*, Barcelona, Curial, 1992.

4. J. L. MARFANY, *La cultura del catalanisme: el nacionalisme en els seus inicis*, Barcelona, Empúries, 1995; *La llengua maltractada*, Barcelona, Empúries, 2001; *Llengua, nació i diglòssia*, Barcelona, L'Avenç, 2008.

5. M. HROCH, *Social Pre-Conditions of National revival in Europa*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985. Marfany ha impugnat directament l'esquema de Hroch pel cas català a *Llengua, nació...*, 273-291.

6. FONTANA, *La fi de l'antic règim...*, 429-447.

Així doncs, si no hi va haver la tant anomenada *Renaixença*, sinó d'altres i posteriors renaixences, abans d'explicar aquestes –cosa que Marfany deixa per un segon volum–, cal explicar que va ser en realitat la *Renaixença*. I a això dedica aquest volum l'autor.

El projecte de Marfany té el propòsit de mostrar com la interpretació tradicional de la *Renaixença* establerta pels mateixos renaixentistes i consolidada per la historiografia del segle XX, tant en la seva versió de catalanisme whig –Rovira i Virgili i Soldevila–,⁷ com amb la mirada matisada més moderna i sincronitzada amb l'entorn europeu de Rubió i Balaguer i Vicens Vives,⁸ no es pot sostenir si ens preguntem com van passar les coses. Per a Marfany, no hi ha tal *Renaixença* a la primera meitat del segle XIX, en el període que examina des de la Guerra contra la Convenció, a finals del XVIII, fins al 1859, data de la restauració dels Jocs Florals de Barcelona. Llavors si no es va produir el fenomen manta vegades explicitat, què va passar, i què ens explica aquest llibre? Marfany respon i explicita el seu propòsit:

El llibre consta de dues parts o capítols principals. Al primer examino el sorgiment i la consolidació del nacionalisme espanyol a Catalunya. Intento detectar-hi i datar-ne els primers senyals, de veure com creix i de precisar-ne les etapes essencials del seu desenvolupament i les circumstàncies històriques que li donen forma, identificar-ne els símbols i els mites, tan importants en l'elaboració de qualsevol ideologia, i els obstacles, reals o imaginaris, contra els quals es construeix, així com els instruments que serveixen per crear-lo i els vehicles de com es va difondre, indèstriables sovint els uns dels altres, com en són en gran part els processos respectius. Miro finalment d'interrogar els documents sobre el grau de la seva penetració social: ideologia essencialment burgesa, fins a quin punt va ser acceptada o assumida per als altres sectors de la societat?

Al segon d'aquests capítols principals, estudio el desenvolupament coetani, sorgit del mateix sector burgès, del qual convé qualificar –ho argumento– d'ideologia regionalista catalana, que es distingeix del tradicional patriotisme provincial d'antic règim (...). Aquí també intento marcar-ne les etapes, assenyalar-ne els episodis i les forces històriques que l'afaiçonen, en particular la interacció que té amb l'anticatalanisme de certs sectors de la societat espanyola, identificar-hi peculiaritats distintives del llenguatge i idees de temes recurrents, i analitzar formes no literàries d'elaboració i difusió. Crec que en demostro, finalment, el caràcter complementari i subordinat respecte del nacionalisme espanyol del qual no es pot separar.⁹

7. A. ROVIRA I VIRGILI, *Els corrents ideològics de la Renaixença catalana*, Barcelona, Barcino, 1966; F. SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, Barcelona, Editorial Alpha, 1962-1963, 3 v.

8. J. VICENS VIVES i M. LLORENS, *Industrials i polítics*, Barcelona: Teide, 1959; J. RUBIÓ I BALAGUER, «La *Renaixença*», dins R. D'ABADAL *et al.*, *Moments crucials de la història de Catalunya*, Barcelona, Vicens Vives, 1962.

9. MARFANY, *Nacionalisme espanyol...*, 13-14.

Es tracta d'explicar el procés de construcció de la nació espanyola a Catalunya com a correlat de la revolució liberal, un procés endogen que encapçala la burgesia, però que impregnarà totes les classes i grups socials, i en segon lloc, d'explicar com simultàniament, i per acció d'aquesta mateixa burgesia, es desenvolupa una ideologia regionalista que, pel fet de ser-ho, s'acaba subordinant al nacionalisme espanyol, i n'esdevé una variant.

Es podria afirmar que en les dues idees no són completament noves, el mateix Marfany en reconeix el deute. Pierre Vilar, a les pàgines de resum d'història de Catalunya que precedeixen el seu estudi sobre el XVIII català, ho formula amb claredat:

Dels voltants del 1820 fins a 1885, el període només hauria merescut el nom de *regionalisme-proteccionista*; era el temps en què els dirigents de la indústria catalana, havent conquerit, bé que protegit difícilment, el mediocre mercat espanyol, aspiraven, però no aconseguien, posar-se al capdavant, no pas d'un Estat català, sinó de la *nació espanyola*.¹⁰

Han passat setanta anys des del text de Vilar i la descripció del fenomen no és exactament la mateixa de Marfany, però la mirada i el traç gruixut, sí. Sorprèn com la historiografia catalana posterior, tot i que recepciona l'obra del mestre francès amb entusiasme i l'erigeix en una referència principal, ha obviat aquestes pàgines per mantenir-se en el relat renaixentista, no ja a l'hora d'explicar el desenvolupament de la llengua i la literatura, sinó, i molt especialment, d'enfrontar la qüestió debatuda dels orígens del nacionalisme català.

Del primer dels dos capítols principals de Marfany, el que s'ha dedicat al *nacionalisme espanyol*, cal destacar –sense voler-ne fer un resum– en primer lloc, com identifica les guerres contra França com el ferment d'un sentiment d'espanyolitat a tota la península (també a Catalunya) que en els sectors populars es nodreix de l'antifrancesisme visceral heretat de la Guerra de Successió; i com aquests sentiments entre la Guerra de la Independència i el Trienni Liberal cristal·litzen en el patriotisme propi de la nova «nació» que va unit a la revolució liberal i que designa un nou fenomen: l'estat nació de ciutadans, en aquest cas, els espanyols.

En aquest context la llengua que cal adoptar és el castellà, ja que és la llengua nacional, per tant s'accentua la preeminència del castellà del segle XVIII i la diglòssia. Tot i que el català segueix en ús general, almenys oral, també entre els promotors de la nacionalització espanyola. Un cop arribats al 1859, el català està en ús i la situació encara podia anar en les dues direccions: renaixement o eliminació. Una situació, cal dir, gens excepcional en el conjunt europeu.¹¹ No es nega, no obstant, que el punt de partida fos un fort sentiment identitari català i fins hi tot un record fort de la Guerra de Successió (antifrancesisme però també anticastellanisme), però aquests sentiments populars molt estesos no van obstaculitzar substancialment el procés de nacionalització, sovint hi van jugar a favor.

10. P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerca sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, Barcelona, Edicions 62, 1964, I de IV, 67.

11. MARFANY, *Llengua, nació...*, 59-86.

La burgesia –lligada a l'activitat industrial– n'acaba sent la impulsora, però també totes les altres classes socials adopten la ideologia nacionalista espanyola, en versió liberal pura o en altres succedanis (adhesió a la corona espanyola en el món rural, o exaltació dels furs i la tradició entre els carlins que també s'adapten a l'espanyolització). Però des de molt aviat hi ha un record sistemàtic de la història i les institucions medievals catalanes, recordades com el primer basament de la llibertat moderna fundada en la tradició liberal dels catalans. L'obra de Capmany, particularment les *Memorias*, i *Centinela contra franceses*, en marquen la pauta, i construeixen un relat sobre Catalunya que en defineix la incorporació a la nova nació.¹² S'esmercen grans esforços en la construcció d'un nou sentiment patriòtic que pretén incorporar la tradició catalana en aquesta nació, i defensar-hi un cert model de desenvolupament econòmic capitalista que els promotors d'aquest discurs protagonitzen. Un desenvolupament en què els catalans han de ser pioners, i en són, i que han d'estendre per tot Espanya per promoure la indústria nacional.¹³

El conjunt del capítol ressegueix com la burgesia catalana adopta la ideologia nacional espanyola, conscient que cal construir aquest sentiment entre la població, com es difon entre les classes subalternes urbanes que també l'adopten, i també al món rural on pren formes ja més desdibuixades. El més interessant del treball, i potser del llibre, és la reconstrucció dels camins que el procés de nacionalització va seguir: les vies per les quals es difonia la ideologia de la nació espanyola. Seguint el model que Raymon Williams va construir a *The long revolution* per l'Anglaterra del segle XX,¹⁴ Marfany en ressegueix els usos cultes en castellà i l'emergència de la nova *esfera pública* burgesa justament quan el nacionalisme es torna reflexiu, autoconscient, a través de Milà i Fontanals i Piferrer entre d'altres intel·lectuals, però també la penetració de noves formes de cultura de masses: la cançó popular, els balls de moda, l'andalusisme, els toros. En resulta el quadre més precís que tenim sobre la construcció de l'espanyolitat a la Catalunya del vuit-cents. Un quadre que, en fixar-se en la norma i no en l'excepció, il·lumina un tombant decisiu de la història catalana i de l'accés que va tenir a la contemporaneïtat.

El conjunt resultant d'aquest primer capítol és convincent. El procés que s'hi descriu amb una abundància de fonts exhaustiva no sembla que es pugui objectar.

12. A. de CAPMANY MONTPALAU, *Centinela contra franceses*, Madrid, Gómez Fontenebro y Cia., 1808; *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Madrid, Antonio de Sancha, 1779-1792, 4 vol. (reedició anotada i revisada per Emili Giralt i Raventós i Carme Batlle i Gallart, Barcelona, Cambra Oficial de Comerç i Navegació de Barcelona, 1961-1963, 3 vol.).

R. GRAU, *Antoni de Capmany i la renovació de l'historicisme polític català*, Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat, 2006. Grau presenta Capmany com el creador d'un corrent intel·lectual que reivindica l'historicisme i funda la tradició liberal catalana.

13. Pere Pascual ha descrit el model català de desenvolupament capitalista del vuit-cents a P. PASCUAL, *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX*, Barcelona, Crítica, 1990.

14. R. WILLIAMS, *The long revolution*, London, Chatto & Windus, 1961.

No obstant això, es plantegen inevitablement algunes qüestions d'interpretació sobre les quals convé detenir-se. En primer lloc, la qüestió del paper director de la burgesia: Burgesia o burgesies? I, encara: es pot parlar dels grups dirigents fent servir aquesta terminologia? Per què no patriciat o classes dirigents?

Aquí novament Marfany es manté fidel a Vilar, i coincideix amb Vicens,¹⁵ en la idea de classe cohesionada al voltant d'interessos econòmics determinats, capaç d'articular conscientment un programa i d'arrossegat-hi tots els sectors de les classes dominants, tot i cohesionant-les a través d'aquest programa: producció i mercat nacionals –que vol dir proteccionisme industrial i xarxes de comunicacions–, però també ciutat burgesa –enderroc de les muralles i eixample–, i projecte nacional –cultura i també llengua– que integrin els passats regionals en una única lleialtat sense esborrar-los. Primer les classes dirigents, i després tota la societat s'hi plegarà. No disposem d'una història de la burgesia catalana com a grup,¹⁶ i els estudis de sociologia històrica a Catalunya han estat notablement subdesenvolupats, però l'ús del concepte *burgesia*, i fins i tot *burgesia industrial*, resulta convincent a la vista de les fonts. Si els protagonistes s'identifiquen com a industrials, per què els hem de corregir nosaltres.¹⁷

S'ha volgut objectar que la mirada de Vilar i de Marfany seria deutora d'una perspectiva marxista, és a dir, ideològica, utilitzen un concepte de burgesia, segons aquests crítics, que mai no ha existit més que en els textos de Marx. I caldria afegir de Sombart, entre d'altres.¹⁸ Certament, els estudis moderns sobre burgesia¹⁹ ens han ensenyat que el model de classe emergent i autoconscient centrada en l'activitat industrial va ser l'excepció i no la norma al segle XIX europeu, sense anar més lluny, pel cas de Madrid, la continuïtat indiscutible dels grups dirigents de l'antic

15. VICENS VIVES, *Industrials...* Cal assenyalar que si ve Vicens ressalta el paper protagonista i director de la burgesia industrial, li dota d'un sentit teleològic que de cap manera trobem al text de Marfany.

16. Llevat de l'intent molt precoç d'Antoni Jutglar, no disposem d'estudis sobre la burgesia catalana: A. JUTGLAR, *Els burgesos catalans*, Barcelona, Editorial Norfeu, 1966.

17. A. SÁNCHEZ, *Protecció, ordre i llibertat. El pensament i la política econòmica de la Comissió de Fàbriques de Barcelona, 1820-1840*, Altafulla, Barcelona, 1990; A. SOLÀ, «Mentalitat i negoci de l'èlite econòmica barcelonina del mitjan segle XIX», dins *Antologia d'Estudis Històrics*, vol. VIII, de P. VILAR (dir.) *Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1990, 222-249; R. SOLÀ, *L'Institut Industrial de Catalunya i l'associacionisme industrial des de 1820 a 1854*, Barcelona, PAM, 1997; R. SOLÀ, *Joan Vilaregut i Altafull: industrial i progressista 1800-1854*, Barcelona, PAM, 2001.

18. La idea de la burgesia com a grup ascendent i autoconscient, protagonista de les revolucions liberals europees, no és monopoli de Marx, sinó que va ser molt estesa entre els fundadors de la sociologia moderna com Max Weber o Werner Sombart. Potser el treball més específic sobre el tema és W. SOMBART, *El burgès: contribució a la història espiritual del home econòmic modern*, Barcelona, Ariel, 2006.

19. Els estudis de sociologia històrica comparada sobre les burgesies europees van tenir als anys vuitanta el punt culminant als treballs de l'escola de Bielefeld sota l'impuls de Jürgen Kocka. D'aquests treballs col·lectius, potser el més destacat és per l'abast europeu que va tenir: J. KOCKA & A. MITCHELL, *Bourgeois society i nineteenth-century Europe*, Oxford, Berg, 1993.

règim després de la revolució liberal ha estat ben establerta per Jesús Cruz.²⁰ Potser sí, aquesta va ser la norma, més continuïtat que emergència d'un nou grup, però en el cas de la Catalunya industrial, no només la ciutat de Barcelona, sinó també una xarxa de ciutats àmplia com Igualada, Reus o Mataró sembla respondre bé al model següent:²¹ un grup emergent i nou, que prové d'activitats artesanals o comercials, ha fet prou acumulació de capital per fer una aposta seriosa per al desenvolupament industrial, i consegüentment desenvolupa ell mateix un sentiment d'avantguarda basat en la superioritat tècnica de la seva activitat lligada a la idea de progrés empeltada en l'ideal liberal que es construeix al voltant d'un nou subjecte, la *nació política*. Potser Marx estava descrivint un fenomen renà, belga o anglès, però també aplicable en el cas català.

Una altra qüestió, aquesta menys clara i més polèmica, és el caràcter netament industrialista de la ideologia d'aquest grup. Fradera el qüestiona i hi veu reflexos obertament antiindustrials i una tendència cultural a conrear l'anacronisme i els valors antimoderns, una ambigüïtat que estaria a la base de la seva interpretació de la Renaixença.²² Probablement va ser així –i Marfany n'aporta materials que ho abonen–, però es fa difícil acceptar que aquesta fos una burgesia a la defensiva i assetjada, incapaç d'assumir les conseqüències del canvi que havia engegat, almenys fins al 1857 o 1866.²³ Naturalment era un grup que patia per la feblesa de les seves bases econòmiques (la dependència de l'exterior en matèries primeres) i estava permanentment necessitat de protecció del seu mercat, l'espanyol, i això el feia més sensible a les dificultats d'accés al poder i alhora molt dependent.

Des d'aquest punt de vista, l'altre comentari que es pot fer al quadre pintat per Marfany seria justament que, en voler posar l'accent en la naturalesa endògena del nacionalisme espanyol de la societat catalana, es pot obviar la dialèctica entre la societat catalana i les autoritats liberals sovint actuant sota l'estat de setge, la preeminència del poder militar i dels capitans generals, i l'impuls centralitzador, propi del període de construcció d'un estat nou i liberal. Certament, la dialèctica entre el procés endogen esmentat i aquests agents i marcs institucionals de la nova nació

20. J. CRUZ, *Los notables de Madrid: las bases sociales de la revolución liberal española*, Madrid, Alianza Editorial, 2000.

21. Un estudi comparat sobre la revolució liberal en ciutats industrials i no industrials de Catalunya a J. M. PONS ALTÉS, «Los grupos dirigentes en la Catalunya urbana y su relación con el Estado centralista (1844-1868)», dins S. CALATAYUD (coord.), *Estado y periferias en la España del siglo XIX. Nuevos enfoques*, València, PUV, 2009, 183-216.

22. Fradera reconeix, tot i indagant sobre el tipus de cultura, que els liberals catalans construeixen aquest anys identifica l'interès pel passat i el conreu de certs gèneres anacrònics amb una forta ambigüïtat de valors d'aquestes classes dirigents, lligades a la transformació capitalista però presoneres de les seves pròpies febleses de cara a impulsar valors obertament liberals i individualistes. Aquest fet es deu probablement a les febleses d'aquests grups davant l'emergència del conflicte social propi de les societats capitalistes (FRADERA, *Cultura nacional...*).

23. Mentre Fontana fixa el declivi del model econòmic de la burgesia catalana el 1857 (FONTANA, *La fi de l'antic règim...*, 332-336), Pere Pasqual i altres ho fan en la crisi econòmica desencadenada per l'esclat de la bombolla ferroviària el 1866 (P. PASQUAL, *Los caminos de la era industrial. La construcción y financiación de la red ferroviaria catalana, 1843-1898*, Barcelona, UB, 1999).

cal explicar-la, però tenint en compte que això és cert, no formen part del nucli d'allò que Marfany presenta com els camins de la nacionalització. Són nuclears, no obstant això, des del nostre punt de vista, per comprendre adequadament l'altre gran procés que Marfany descriu, el naixement del regionalisme, ja que aquest sí que es construeix de manera defensiva enfront del mateix estat liberal i a la insatisfacció en un cert punt de la seva formalització institucional.

Abans, però, d'afrontar aquesta qüestió, Marfany intenta desfer l'ambigüitat del terme *provincialisme* –que prové de l'antic règim– que s'ha utilitzat a bastament per la historiografia sobre el vuit-cents amb l'objectiu de distingir aquesta etapa de la política plenament que s'inicia a partir del 1901, per la qual s'ha reservat el terme *regionalisme*. L'autor fa la impugnació següent:

Res no justifica la distinció entre *provincialisme* i *regionalisme* com a dues etapes successives i qualitativament diferents d'un mateix procés vuit-centista que acabarà menant al nacionalisme (...). El que aquí ens ocupa és tota una altra cosa i una cosa, cal insistir-hi, nova: un corrent associat justament a la demolició de l'antic règim i al triomf de la revolució liberal, nostàlgic, idealitzador del passat (sobretot medieval), de les tradicions i els costums populars (que es perden), del paisatge (que es deshumanitza); i que no s'oposa al procés de construcció de la nació identificada amb l'Estat, sinó que l'acompanya. D'això se'n diu generalment *regionalisme*.²⁴

El terme *regionalisme* per referir-se a aquest període ja el va utilitzar Vilar, que va parlar de *regionalisme-proteccionista*, i, sobre la problemàtica qüestió de la superposició de les identitats catalana i espanyola, Fradera va encunyar primer el terme *dobles patriotisme*, i més endavant, ja amb plena sincronització amb el debat internacional sobre les entitats subestats, també ha reflexionat sobre la pertinença de fer servir els termes *regió* i *nació* pel cas català.²⁵

En qualsevol cas, sembla clar que la complexa dialèctica entre el sentiment d'identitat català existent i l'emergència i hegemonia d'un nou procés d'identificació amb la nació espanyola està plena de complexitats i potser, també, d'ambigüitats. En tot cas, Marfany precisa molt bé què vol dir ell amb el terme *regionalisme*. Es tracta d'una retroprojecció elaborada pels intel·lectuals Piferrer, en primer lloc, que a partir de l'estabilització del règim liberal sota un domini moderat l'any 1844 va prendre una coloració molt precisa de caràcter econòmic i conservador impulsada per la mateixa burgesia industrial, i un estol d'intel·lectuals apareguts a l'emparedat de la constitució d'una esfera pública burgesa i al servei d'aquests industrials.

24. MARFANY, *Nacionalisme espanyol...*, 506.

25. J. M. FRADERA, «La dificultat de descriure la nació (*regió* i *nació* en la historiografia catalana i internacional)», dins J. M. FRADERA i E. UCÉLAY-DA CAL, *Notícia nova de Catalunya*. Barcelona, CCCB, 2005, 121-157; «The Empire, the Nation and the Homelands: Nineteenth Spain's National Idea», dins J. AUGUSTEIJN & E. STORM, *Region and State in Nineteenth-Century Europe. Nation-Building, Regional Identities and Separatism*, Londres, Palgrave Macmillan, 2012, 131-148.

Així doncs, el regionalisme que Marfany descriu és substancialment el que ja havia identificat Vilar, tot i corregir la simplificació proteccionista en el sentit que ho ha fet Fontana, que assenyala que la lluita pel mercat nacional era una cosa més àmplia i ambiciosa que la pura defensa de l'aranzel.²⁶ No obstant això, Marfany no deixa d'observar un conjunt de fenòmens que van acompanyar aquest procés, des del fracàs de la burgesia industrial catalana d'esdevenir una autèntica classe nacional fins a l'anticatalanisme de certs sectors espanyols, que són també reaccions antiindustrials i antiliberals, en la mesura que sorgeixen de sectors provinents de les classes dirigents de l'antic règim que s'han incorporat al moderantisme després del final de la guerra carlina, fins a la rivalitat de la Barcelona industrial i revolucionària amb el Madrid parasitari de la Cort. El discurs regionalista circula, en qualsevol cas, sobre el carril de la denúncia de la centralització «excessiva», ja que de centralització i uniformització l'estat liberal bé que en necessitava, i les corrents federalistes van ser extremament minoritàries fins al sexenni.

Aquests discursos, que tenen la seva cronologia des de la gran campanya proteccionista de 1849, amb el desenvolupament d'una *intelligentsia* al servei de la patronal, fins als èxits parcials dels industrials catalans al Bienni, o la seva aposta decidida pel projecte de la Unió Liberal i el ministerialisme a la catalana fins al 1863 i la construcció d'un discurs obertament regionalista –obra de Cortada, Mañé i Flaquer, Víctor Balaguer, entre d'altres–, fins a arribar a la gran decepció respecte del règim isabelí que va encarnar Joan Prim a partir del 1866.

No obstant això, allò que Marfany descriu amb deteniment és la construcció d'aquest discurs regionalista, la creació d'aquesta variant específica del nacionalisme espanyol. Que defensa un model econòmic, una certa descentralització, la capacitat de construir una ciutat moderna a Barcelona, però també un patriotisme sentimental que culminarà en l'anomenada *restauració* dels Jocs Florals de Barcelona. Abans s'han produït certs episodis simptomàtics, com la mobilització econòmica i ideològica al voltant de la construcció del canal de Suez –una empresa impulsada per un vell amic dels conservadors catalans, Ferdinand Lesseps–, i el retorn de les despulles d'Antoni de Capmany –el fundador del nacionalisme espanyol català– a Barcelona i, per extensió, la referència del regionalisme rampant que es mira constantment en el seu «historicisme renovat», en els darrers anys cinquanta. Convé constatar que l'operació de retorn de les despulles de Capmany a Barcelona es produeix a imitació del retorn de les d'Agustín d'Argüelles a Madrid poc abans i, per tant, també té un sentit de restauració del liberalisme després del reaccionari govern Narváez que ha interromput l'operació d'Unió Liberal per un any escàs.

Marfany insisteix en aquest moment, el que va de 1855 a 1859, quan les reformes favorables del Bienni ja han mostrat els seus límits, però també s'intensifica l'esforç per construir articuladament el relat regional. Una cosa que havia observat Vicens Vives, encara que interpretant-ho en un altre sentit –dins l'esquema renaixentista tradicional– quan va parlar del gran «desvetllament català» de mitjans anys cinquanta. En aquest context, per Marfany, la llengua, la catalana, era un factor

26. FONTANA, *La fi de l'antic règim...*, 300-306.

menys que secundari en el desenvolupament de la ideologia regionalista. I en conseqüència, els Jocs Florals i la poesia en català no es poden veure com l'element central d'aquest corrent. Neix una cultura regionalista, econòmica, i que exalta les particularitats, ja no només per fonamentar la nació espanyola, sinó per destacar-ne l'especificitat catalana. La llengua es reserva per a usos purament simbòlics i arqueològics, una cosa que passarà en moltes llengües europees que desapareixeran dins d'aquest procés.

És cert, i Marfany ho consigna, que aquesta mena de processos centrífugs no van ser cap excepció en la construcció de les nacions-estat liberals,²⁷ i van ser particularment sostinguts i rellevants en el cas espanyol. Allò que en el cas català ressalta és l'amplitud i l'acceptació unànime entre liberals d'ambdues ales, demòcrates i fins i tot tradicionalistes, d'aquest discurs.

Hom podria assenyalar Marfany que, tot i que els factors econòmics, o si es vol el desenvolupament desigual de Catalunya i la resta d'Espanya, van ser un factor –el factor– estructuralment determinant d'aquest regionalisme, tan important va ser per la burgesia industrial la defensa de l'aranzel i el mercat nacional, com poder disposar del control de certs mecanismes de poder a escala local –ajuntaments i diputacions– que els permetessin regular la vida social, sense la intervenció –generalment paternalista, però també repressiva– de les autoritats militars, i encara menys dels decrets i lleis confeccionats a la Cort i que no s'ajustaven, o s'ajustaven malament, a les necessitats d'una societat que, a partir de mitjans dels quaranta, ja era plenament industrialitzada, i per tant, patia els nous conflictes classistes d'aquesta condició seva. Mirat des d'aquesta perspectiva, potser la derrota dels «centralistes» de 1843 adquireix més significació. Si així fos, la indiferenciació entre progressistes i moderats seria un producte de la victòria d'aquests segons i de la seva imposició d'una planta de l'Estat que, en conjunt, representava una correcció rigorosa del règim liberal nascut de la revolució. El Concordat; la Guàrdia Civil; les lleis d'ajuntaments, diputacions i governs civils que n'establien la dependència del govern, i la reforma tributària restringida, van ser una correcció completa del règim de la Constitució de 1837 que totes dues ales del liberalisme havien acceptat.

En aquesta perspectiva, com caldria interpretar la revolució barcelonina de 1840 contra una llei municipal que ofegava la llibertat municipal i provincial? No estariem davant ja d'una manifestació de regionalisme més o menys explícita, encara que moguda per uns interessos i uns actors que no eren exactament, o no eren tan sols, els industrials de 1849? No podem contestar inequívocament aquestes preguntes. No disposem, tot i les valuoses aportacions de Genís Barnossell o

27. Sobre l'ambigüitat del sentiment regional: A. M. THIESSE, *Ils apprenaient la France: l'exaltation des régions dans les discours patriotiques*, Paris, Éditions de la Maison des Sciences de l'homme, 1997. Sobre el regionalisme europeu al segle XIX: C. APPLIGATE, «A Europe of Regions: Reflections on the Historiography of SubNational Place in Modern Times», *The American Historical Review*, CIV, 1999, 1157-1182; AUGUSTEIJN & STORM, *Region and State...*

Albert Garcia Balanyà,²⁸ d'un relat polític complet per aquests anys, més enllà de les suggestives pàgines que Fontana ha escrit.²⁹

I encara una segona gran qüestió: en els processos de construcció de discursos identitari, es pot fer una separació explícita i taxativa entre el que és regional i el que és nacional? Marfany respon que sí amb un argument que resulta difícil de refutar: els materials culturals no són ni regionals ni nacionals *per se*, és el discurs dels seus emissors allò que els dona un o un altre caràcter. La distinció resulta clara, però no sembla que pugui tancar la discussió completament.

Marfany amb aquest volum s'endinsa en les dues preguntes centrals, permanents i més disputades de la història contemporània de Catalunya: quines han estat les relacions entre Catalunya i Espanya a l'albada de la contemporaneïtat? i quins són els orígens socials del catalanisme? I potser perquè entra de ple en aquestes qüestions tan delicades i disputades, el llibre no ha passat inadvertit. Cal dir que, pel que fa a la primera qüestió, la descripció del procés de nacionalització espanyola a la Catalunya de la primera part del vuit-cents, els camins de la nacionalització i el joc entre classes socials que en va permetre l'èxit, representa una aportació de molt relleu. Sense temeritat podríem dir que n'estableix una nova explicació ben fonamentada. Respecte de la segona, que pregunta sobre la naturalesa i l'abast d'aquest regionalisme, qui n'eren els promotors i si hi havia altres projectes i actors en joc, la qüestió fa un salt endavant en coneixement amb aquesta obra de Marfany, però queda oberta en molts aspectes. No pas perquè no fos la burgesia industrial la promotora del regionalisme esmentat, sinó perquè encara ens falta conèixer aspectes essencials de com es va decantar aquest procés en els anys posteriors. I perquè la data de 1859 té significació cultural i simbòlica, però en la dinàmica política no té cap relleu. Sens dubte, la segona part de l'estudi de Marfany –aquest sí que està centrat sobre les renaixences reals– que tots esperem amb candeletes, ens ha d'ajudar a resoldre dubtes i a tenir un panorama encara més exacte d'aquest procés complex.

28. G. BARNOSELL, *Orígens del sindicalisme*, Vic, Eumo, 1999; A. GARCIA BALANYÀ, *La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya moderna, 1784-1874*, Barcelona, PAM, 2004.

29. FONTANA, *La fi de l'antic règim...*, 279-294